Rita Grāvere, Jānis Vētra

Jēkaba Prīmaņa personības un darbības šķautnes – zināmais un mazāk zināmais

Latviešu anatoms un antropologs profesors Jēkabs Prīmanis (1892–1971) ir iekļauts 100 Latvijas izcilāko personību sarakstā.¹ Studentu aprindās un sabiedrības skatījumā viņš bija (un lielā mērā ir vēl šodien) Latvijas medicīnas un antropoloģijas vēstures leģendāra personība, kuras gaitas ar laiku apaugušas mītiem un nostāstiem – turklāt gan pozitīvā, gan arī negatīvā vērtējumā.² Aiz tā visa šodien grūti ieraudzīt dzīvu cilvēku un patieso personību. Atšķirībā no vairākiem citiem Latvijas medicīnas dižgariem J. Prīmanis nerakstīja dienasgrāmatu un ir atstājis maz atmiņu. Turklāt arī atstātās vairāk saistās ar viņa profesionālo darbību, nevis paša dzīves gaitām.³

¹ Lipša I. 100 Latvijas personības: zinātnieks Jēkabs Prīmanis // Latvijas Avīze, 2005. g. 30. apr.

² Lipša I. Nezināmais Prīmanis. Tautas dzīvā spēka zīmē // Latvijas Avīze. Pielikums: Mājas Viesis, 2005. g. 29. apr.; 8.–9. lpp.; Felders B. Mazvērtīgo samazināšana – eigenika Latvijā // Kultūras Diena, 2005. g. 23. apr.; Vīksna A. Jēkabs Prīmanis: Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte (1918–1950). – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011. – 418.–419. lpp.; Profesora Jēkaba Prīmaņa pirmais vadības posms. Turpat, 108.–117. lpp.; Profesora Jēkaba Prīmaņa otrais vadības posms jeb atgriešanās ierastā gultnē (1941–1943). Turpat, 136.–147. lpp.; Felder B. J. God forgives – but nature never will: Racial identity, racial anthropology, and eugenics in Latvia 1918–1940 / Baltic eugenics. Bio-politics, race and nation in interwar Estonia, Latvia and Lithuania. 1918–1940. – Amsterdam-New York, 2013. – Pp. 115–146.

³ Prīmanis J. LU Medicīnas fakultātes Anatomijas katedra laika maiņās // LĀZA Apkārtraksts, 1968; 92/93: 2. lpp.; Prīmanis J. Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes 50 gadu gaitas: 1919.–1969. // LĀZA Apkārtraksts, 1969; 96: 1.–4. lpp.; *Fraternitas Petropolitana* filistru-ārstu darbība Latvijā // *Fraternitas Petropolitana*, 1970/71; 26: 9.–11. lpp.

Taču tie nedaudzie atmiņu pavedieni par Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju, Otro pasaules karu, bēgļu gaitām un kolēģiem veltītās rindas⁴ ļauj jaunā gaismā ieraudzīt arī paša J. Prīmaņa personības vaibstus. Savdabīgi jaunus pavedienus šajā atspulgā ienes viņa skolēnu un kolēģu atstātās atmiņas.⁵ Savukārt jau citas paaudzes – pēckara pētnieku un studentu – apziņā par J. Prīmani pamazām veidojas tas neparasti “mītiskais” priekšstats, ko vairāk vai mazāk atpazīstam šodien.⁶

Jēkabs Prīmanis dzimis 1892. gada 11. martā Rīgas apriņķa Ādažu pagasta “Sautiņu” mājās un bija piektais, jaunākais, bērns ģimenē. Vecākais dēls Mārtiņš Prīmanis (ilggadējs LU rektors) bija 14 gadus vecāks par Jēkabu, tāpēc brāļu attiecības tā pa īstam izveidojās vien brieduma gados.

Vēsturiskā skatījumā raugoties, J. Prīmanis pieder tai 19. gs. beigās dzimušo latviešu paaudzei (Pauls Stradiņš, Jēkabs Nīmanis un daudzi citi), kas skolas gaitas sāka savās pagasta skolās, nereti mērojot daudzus verstus garus ceļus gabalus līdz mācību iestādei, cenšoties iegūt un arī iegūstot augstāko izglītību visai prestižās tālaika augstskolās Krievijas impērijā, visbiežāk Tērbatā un Pēterburgā.

⁴ Prīmanis J. Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijas nozīme medicīnas attīstībā Latvijā // *Universitas*, 1970; 26: 42.–51. lpp. Pārpublicēts: *Acta medico-historica Rigensia* – Vol. II (XXI). – 1994; 221.–239. lpp.; Prīmanis J. Atmiņas par manām bēgļu gaitām Vācijā // *LĀZA Apkārtraksts*, 1971; 100: 13.–18. lpp.; Prīmanis J. Atmiņas par profesoru Paulu Stradiņu // *LĀZA Apkārtraksts*, 1958; 60: 3.–5. lpp.; Prīmanis J. Daži docenta *Dr. med.* Kārļa Apīņa dzīves pavedieni // *LĀZA Apkārtraksts*, 1960; 67: 3.–5. lpp.; Latviešu Akadēmiskās Ziņas, 1992; 13.; Prīmanis J. Lūcija Krastiņa-Jēruma: In memoriam // *LĀZA Apkārtraksts*, 1969; 94/95: 30. lpp.

⁵ Birze M. Hic locus est // *Acta medico-historica Rigensia*. – Vol. II (XXI). – Rīga, 1994. – 317.–324. lpp.; Čerfass Z. Atmiņas par Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāti trīsdesmitajos gados // *Latvijas Ārsts*, 1994; 1: 76. lpp.; Maizīte V. Atmiņas par trim profesoriem [Arī par J. Prīmani] // *Latvijas Ārsts*, 1995; 8: 42.–44. lpp.; Cīrulis J. Patiess audzinātājs un paidagogs (prof. J. Prīmaņa audzēkņu atmiņas) // *Laiks*, 1971. g. 18. dec.; Arājs K. Latviešu kauli... Atmiņas par anatomikumu un antropoloģijas ziedu laikiem Latvijā. – Rīga, 2005.

⁶ Skultāne-Zariņa L. Medicīnas fakultāte pēc 2. pasaules kara // *LĀZA Apkārtraksts*, 1968, 92/93; Zariņa L. // *LĀZA Apkārtraksts*, 1959, 61: 4.–5. lpp.; Liepiņš J. Ordinārais anatomikums: Savi un sveši. Vēstījumi par mediķiem un medicīnu. – Stokholma–Rīga: *Memento* Treji deviņi, 2001. – 51.–52. lpp.

Jēkabs Prīmanis, 20. gs. 30. gadi

Savu “bērnības zemi” J. Prīmanis aprakstīja kādā no savām pēdējām vēstulēm⁷ – 1971. gada 20. maijā – krustdēlam Jānim Stradiņam:

“Tu jautā, kur atrodas “Sautiņu” mājas, kur esmu dzimis... “Sautiņu” māja un tai pieguļošā “Sūrumu” māja – abas ir agrākās vecsaimniecības, kas atradās vistuvāk Carnikavas muižai Gaujas kreisajā krastā. Starp šo muižu un minētām mājām tek Vecgauja, t. i., kāda agrāka Gaujas gultne. Abas mājas piederēja Ādažu muižas īpašniekam fon Kampenhauzenam...

Esmu tur apmeklējis pagasta skolu. Vasaras laikā katru dienu piecas verstis soļoju uz skolu, bet ziemās vienmēr veselu nedēļu dzīvoju skolā.”⁸

⁷ Publikācijas autori ļoti pateicas akadēmiķim J. Stradiņam par atvēlētajām vēstulēm, ko J. Prīmanis rakstīja Paulam un Jānim Stradiņam no 1957. līdz 1971. gadam.

⁸ Grāvere R. Jēkaba Prīmaņa vēstules Paulam Stradiņam un krustdēlam Jānim Stradiņam (1957–1971) // LĀZA Apkārtraksts, 2014, 163: 24.–27. lpp.

Acīmredzot zēna centība un vecāku tieksme dot dēlam izglītību kā augstāko vērtību šajā dzīvē lika izšķirties par mācīšanos tālāk. 12 gadu vecumā – 1904. gada 15. augustā –, atšķirībā no vecākā brāļa, kas jau mācījās Rīgas Pēterā I reālskolā, Jēkabs iestājās Rīgas Nikolaja ģimnāzijā, kur pirmās zināšanas apguva vēlāk plaši pazīstami mediķi – oftalmologs Kārlis Balodis, farmaceits Jānis Maizīte, dermatovenerologs Pēteris Sņikers. Tie bija cilvēki, ar kuriem ne reizi vien krustojās J. Prīmaņa dzīves gaitas, un daži no viņiem kļuva par J. Prīmaņa tuvākajiem draugiem.

Nikolaja ģimnāziju pēc pilnas astoņu klašu programmas J. Prīmanis absolvēja 1911. gada 4. jūnijā (atestāta Nr. 562). Viņš nebija apaļš teicamnieks, tomēr vairumā priekšmetu zināšanas tika novērtētas ar teicamām un labām atzīmēm. Vienīgā apmierinošā (trijnieks) atzīme bija ielikta krievu valodā un literatūrā.⁹

Pēc ģimnāzijas beigšanas jaunais J. Prīmanis ilgi nedomāja, ko darīt turpmāk. Acīmredzot viņš jau bija izšķīries par labu medicīnas studijām un nolēmis mācīties Tērbatā. Kas viņam lika izvēlēties medicīnu, to šodien grūti pateikt, jo nekur viņš pats vai viņa kolēģi par to nav rakstījuši.

Velkot vēsturiskās paralēles, Prīmanis ir no tās pēdējās ārstu paaudzes, kas izglītojās ārpus Latvijas, jo nākamajai censonu paaudzei jau bija dota iespēja studēt dzimtenē.

J. Prīmanis izvēlējās Tērbatas universitātes Medicīnas fakultāti, kurā iestājās 1911. gadā (matrikulas Nr. 24038). Šeit gan J. Prīmanis mācījās tikai nepilnus divus gadus, jo, domājams, ģimenei trūka līdzekļu turpmākām dēla studijām. Nevarēja palīdzēt arī vecākais brālis Mārtiņš. Lai gan viņš bija iestājies Rīgas Politehniskā institūta Tirdzniecības nodaļā, šajā laikā – acīmredzot materiālo apstākļu spiests – pieņēma audzinātāja vietu poļu aristokrāta V. Ščita ģimenē Vitebskas guberņā.¹⁰

⁹ Касмел Я. Студенческие годы профессора Якова Примана в Юрьеве (Тарту) в 1911–1913 // *Zinātniska konference “Dr. med. Vilim Derumam 100”*. – Rīga, 1999. – 1.–6. lpp.; Дело Императорского Юрьевского Университета Якова Яковлевича Примана (начато 24 августа 1911) // *Eesti Ajalooarhiv*, 402 f., Nr. 1, s. 21450.

¹⁰ Grosvalds I., Alksnis U. Profesora Mārtiņa Prīmaņa dzīve, darbs, personība // *LU Raksti*. – 639. sēj. – 206.–221. lpp.

Jēkabs Prīmanis (pa kreisi) un Pauls Stradiņš (pa labi) –
Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijas studenti, 20. gs. sākums

Tālākā skološanās J. Prīmani 1913. gadā aizveda uz Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju (PKMA). Kāpēc jaunais students vēlējās mainīt augstskolu? Atbilde rodama viņa sarakstītajā dokumentālajā apcerē par Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju, kurā, stāstot par daudziem šo mācību iestādi beigušajiem latviešu mediķiem, viņš zināmā mērā sniedz ieskatu arī savā biogrāfijā. Uz jautājumu, kas piesaistīja latviešus iestāties Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā, J. Prīmanis atbild, ka vispirms tā bija viena no vislabākajām Krievijas medicīniskās izglītības iestādēm, kurā turklāt varēja studēt uz “kroņa rēķina”.

Nenoliedzami, tieši studiju laiks Pēterburgā ietekmēja ne tikai J. Prīmaņa turpmāko dzīvi, bet arī veidoja viņu kā personību. Vispirms tā bija iesaistīšanās apvienības *Fraternitas Petropolitana* rindās, kur viņš bija viens no aktīvākajiem biedriem.¹¹ Tieši šis laiks atstāja dziļas pēdas viņa pasaules uzskatos, veidoja nacionālo skatījumu uz vēsturi un dzīvi – atšķirībā no vecākā brāļa, kura pārliecību mēdz raksturot par “provācisku”. Pēterpilī dzima draudzība ar nedaudz jaunāko – tolaik arī PKMA

¹¹ *Fraternitas Metropolitana* 1908–1913. – Rīga, 1965.; *Fraternitas Petropolitana* – filistru darbība Latvijā // *Fraternitas Metropolitana*, 1970./71.; 26: 9.–11. lpp.

studentu – Paulu Stradiņu. Lai gan Paula Stradiņa dēls uzsver viņu mentālo līdzību, radniecību, tomēr, dziļāk ielūkojoties šajos tik dažādajos pēc savas būtības cilvēkos un personībās, vēl šodien grūti pateikt, kas viņus vienoja. Jēkabs Prīmanis – atšķirībā no Paula Stradiņa – bija daudz pragmatiskāks un noteikti nebija “ideju” cilvēks. Taču šī draudzība izturēja gadu desmitus. Pat vēl vairāk. J. Prīmanis kļuva par Paula Stradiņa dēla Jāņa krusttēvu. Interesanti ir lasīt abu agrīno saraksti, kad viņi vēl bija Rokfelleru stipendiāti Amerikā (1925–1926).¹²

Īpaši aizkustinošas ir J. Prīmaņa vēstules gan Paulam, gan Jānim Stradiņam, rakstītas emigrācijā jau pēc Otrā pasaules kara. J. Prīmanis, kaut arī bieži pārmeta draugam pārlieku lielo sabiedrisko rosmi, tomēr augstu vērtēja P. Stradiņa nopelnus, īpaši medicīnas vēstures muzeja tapšanā. Ar drauga tiesībām viņš lūdza Paulu Stradiņu taupīt savus spēkus. Vērtējot abu dzīvi jau no attāluma, J. Prīmanis kādā vēstulē Paulam Stradiņam 1957. gadā atzīstas: “.. mūsu dzīve arī ir bijusi bezgala raiba. Karš un revolūcija pēc revolūcijas. Maz mēs esam mierīgu dzīvi baudījuši...”

Šīs paaudzes dzīvē tā arī bija. 1913. gada 30. maijā J. Prīmani, kas tolaik bija 3. kursa students, pirmo reizi iesaucā kara dienestā. Otrreiz viņu, lai gan palika nepabeigts mācību kurss, iesaucā dienestā Baltijas kara flotē. Tas notika Pirmā pasaules kara laikā 1916. gada 1. maijā. No 1916. gada 23. jūnija J. Prīmanis veica jaunākā ārsta (ordinatora) pienākumus Kronšates Nikolaja jūras hospitālī, bet jau 1916. gada 24. jūnijā ar flotes sanitārā priekšnieka pavēli viņš tika pārcelts uz Rīgas upju flotili, kur dienēja līdz pat flotiles izformēšanai 1917. gada 1. novembrī.¹³

Acīmredzot jaunais ārsts ne tikai centīgi veica savus pienākumus, bet arī izcēlās ar mērķtiecību, zināmu drosmi un precizitāti, tāpēc par piedalīšanos kaujās pie Slokas 1916. gada beigās un 1917. gada janvārī viņš tika apbalvots ar Sv. Staņislava III šķiras ordeni.¹⁴ Tas bija visai iespaidīgs ordenis, jo savulaik deva apbalvojuma saņēmējam tiesības uz muižnieka titulu, bet pēc 1855. gada šīs tiesības paturēja vien I šķiras ordeņa saņēmēji.

¹² P. Stradiņa vēstuļu fragmenti. No P. Stradiņa Amerikas burtniecām // Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā. – Rīga, 1961. – 275. lpp.

¹³ Dienesta saraksts. 3. Jelgavas kājnieku pulka vecākā ārsta Prīmaņa Jēkaba Jēkaba dēla. Sastādīts 29. septembrī 1919. g. // LVVA, 56011. f., 2. apr., 1187. l., 2. lpp.; Jēkabs Jēkaba dēls Prīmanis (autobiogrāfija) // MVM krājums. – R-15703.

¹⁴ Latvijas Brīvības cīņas // Enciklopēdija. – Rīga: Preses nams, 1999. – 387.–388. lpp.

1918. gada 25. februārī J. Prīmanis pēc flotes sanitārinspektora pavēles atgriezās Kara medicīnas akadēmijā un to ar izcilību "*medicus cum exima laude*" pabeidza. 1918. gada februārī jaunā padomju vara viņu atbrīvoja no dienesta.

Mazāk zināmi ir fakti par J. Prīmaņa turpmāko dzīvi. Uz neilgu laiku J. Prīmanis atgriezās savā *Alma mater* – nu jau Kara medicīnas akadēmijas Ķirurģiskajā klīnikā –, kur strādāja pie profesora Vladimira Opela, taču ilgi viņš tur nepalika. Politiskajai situācijai saasinoties, 1918. gada martā jaunais ārsts – acīmredzot meklēdams sakarus ar latviešu bēgļu organizācijām – devās uz Krievijas vidieni, uz Orlu, kur līdz 5. jūnijam darbojās Latviešu bēgļu patversmē. Daudzie pretpadomju dumpji Krievijā un kopējās militārās situācijas pasliktināšanās lika J. Prīmanim 1918. gada 10. jūnijā bēgt pāri robežai uz Ukrainu, kur viņš kādu laiku – līdz pat 15. jūlijam – dzīvoja Kijevā bez pastāvīgas nodarbošanās. Pēc tam J. Prīmanis trīs nedēļas pavadīja bēgļu nometnē Kijevā, no kurienes ar bēgļu vilcienu 11. augustā ieradās Rīgā.¹⁵

Kādu laiku (augustā – novembrī) J. Prīmanis strādāja par ārstu Ādažu pagastā, taču Sarkanās armijas virzīšanās uz Latviju – tā 1918. gada 22. novembrī bija pārgājusi Latvijas robežu pie Zilupes – lika jaunajam ārstam pārdomāt situāciju. Sarkanā armija strauji virzījās uz rietumiem, un 26. decembrī 2. latviešu sarkano strēlnieku brigādes 4. pulks jau ieņēma Līgatni. Situācija bija neprognozējama, un vajadzēja izšķirties par turpmāko rīcību. J. Prīmanis ilgi nedomāja un jau 27. decembrī brīvprātīgi pieteicās Latvijas pagaidu valdības dienestā, ieņemot sanitārās daļas organizētāja palīga amatu jaunveidotajās rotās.

Tomēr, kā atzīstas pats, lieliniekiem iebrūkot Rīgā, dažādu apstākļu dēļ bija spiests tur palikt. Padomju valdība 1919. gada 20. janvārī J. Prīmani mobilizēja Sarkanās armijas rindās, norīkojot Sanitārajā pārvaldē par atsevišķu uzdevumu ārstu pie Dr. Bērziņa Daugavpilī. Pēc landesvēra ienākšanas Rīgā 22. maijā sanitāro pārvaldi evakuēja uz Rēzekni. Izmantodams situāciju, J. Prīmanis dezertēja un 1919. gada 5. jūnijā atgriezās Rīgā. Nedēļu vēlāk – 12. jūnijā – viņš atkārtoti iestājās Latvijas armijā – atsevišķajā brigādē pie pulkveža Jāņa Baloža par lazaretas vecāko ārstu. Jau

¹⁵ Apraksts par anatomijas prozektora v. i. Dr. Jēkaba Prīmaņa dienesta gaitu. 19.02.1923. // LVVA, 1472. f., 1. apr., 710. l., 5.–13. lpp.; LVVA, 56011. f., 2. apr., 1187. l., 3. lpp.

19. jūlijā viņš “ārstu trūkuma dēļ” pēc armijas sanitārā priekšnieka pavēles tika norīkots uz 4. Valmieras kājnieku pulku vecākā ārsta rīcībā, bet no turienes piekomandēts Austrumu frontes rezerves bataljonam par vecāko ārstu. Pēc bataljona pievienošanas 6. Rīgas kājnieku pulkam J. Prīmanis kā jaunākais ārsts tika piekomandēts Rīgas kara slimnīcai.¹⁶

Interesanti, ka Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabājas J. Prīmaņa ar 17. jūniju datēts iesniegums slimnīcas galvenajam ārstam. Tajā ir lūgums pieņemt viņu ārstu brigādes dienestā, vienlaikus apliecinot, ka strādājot par ārstu kara slimnīcā no 12. jūnija.¹⁷

J. Prīmanis ļoti godprātīgi pildīja savus pienākumus, tāpēc viņš necieta, ja kāds tos veica slikti. Šī īpašība, šķiet, bija viena no galvenajām J. Prīmaņa rakstura iezīmēm, kas laiku pa laikam radīja konfliktus darba dzīvē. To apliecina arī kāds kara slimnīcas dokuments. Tas ir J. Prīmaņa ziņojums slimnīcas galvenajam ārstam, kurā viņš lūdz atbrīvot no darba Izsūtuma tīfa nodaļas māsu Jeremejevu, kas sliktās dzirdes dēļ netika galā ar saviem pienākumiem.

Kara slimnīcas arhīvā saglabāties vēl kāds intriģējošs un nemiērīgo, nestabilo laiku raksturojošs dokuments. Tas ir ar 27. jūniju datēts J. Prīmaņa ziņojums slimnīcas galvenajam ārstam par kāda neikdienišķa slimnīcas iekšējās kārtības pārkāpuma izmeklēšanu, kuru J. Prīmanis veica, pildot galvenā ārsta mutisku pavēli.¹⁸

1919. gada 26. augustā J. Prīmani pārcēla uz 3. Jelgavas kājnieku pulku par vecāko ārstu. Pulkā bija divi jaunākie ārsti K. Apinis un J. Vītoliņš. J. Prīmanis savās atmiņās liecināja, ka “Kārļa Apiņa “vieglā spalva” nereti viņam palīdzēja sastādīt ziņojumus pulka komandierim J. Dombrovskim un kara sanitārās nodaļas priekšniekam prof. ģenerālim P. Sņiķeram.”¹⁹ Beidzoties Latvijas atbrīvošanas cīņām 1920. gada pavasarī, viņi uz kādu laiku šķīrās, lai satiktos Latvijas Universitātes Histoloģijas katedrā. Maz kam zināms ir fakts, ko J. Prīmanis savās anketās atzīmēja reti, par piedalīšanos Latvijas Brīvības cīņās, par kurām 1934. gadā tika apbalvots ar Aizsargu nopelni krustu (dibinātu 1925. gadā).

¹⁶ Latvijas Brīvības cīņas // Enciklopēdija. – Rīga: Preses nams, 1999. – 387. lpp.

¹⁷ LVVA, 1472. f., 1. apr., 108. l., 28. dok.

¹⁸ Turpat, 710. l., 13. lpp.

¹⁹ Prīmanis J. Daži docenta, *Dr. med.* Kārļa Apiņa dzīves pavadieni // LĀZA Apkārtraksts, 1960; 67: 3.–5. lpp.; Latviešu Akadēmiskās Ziņas, 1992; 13.

J. Prīmanis neilgu laiku savā dzimtajā novadā strādāja par privātārstu, bet 1920. gada pavasarī – profesora Eduarda Zariņa aicināts – devās uz LU Medicīnas fakultāti, kur 1920. gada 15. maijā tika pieņemts par Anatomijas katedras asistentu. Savu darbu LU Medicīnas fakultātes Anatomijas katedrā J. Prīmanis uzsāka tās vadītāja profesora Gastona Bakmaņa vadībā, kļūdams ne tikai par viņa asistentu, bet arī par profesora skolnieku, līdzgaitnieku un draugu. Agrākais krievu pareizticīgo seminārs ar profesora G. Bakmaņa un lielā mērā arī prozektora J. Prīmaņa gādību pamazām pārveidojās par anatomikumu. Tieši šeit J. Prīmanis atklāja savu pedagoga aicinājumu izglītēt jauno mediķu paaudzi.

Reizē ar asistenta pienākumiem Anatomijas un histoloģijas katedrā J. Prīmanis pildīja prozektora v. i. pienākumus. Par subasistentu histoloģijā J. Prīmanis uzaicināja savu biedru un draugu kopš kara laika K. Apini. Abi draugi, palīdzot savai katedrai ar anatomisko materiālu, – kā to savās atmiņās liecināja J. Prīmanis – vairākkārt ņēma velosipēdus un devās uz Augškurzemi, kur 1. pasaules kara frontes rajonā savāca daudzus galvaskausus, kurus nodeva profesoram G. Bakmanim studentu apmācībai. Atceroties šo laiku savā dzīvē, K. Apinis jau emigrācijā raksturoja J. Prīmani kā “ieciētīgāko no saviem priekšniekiem”.²⁰

Vasaras brīvlaikā J. Prīmanis piepelnījās, praktizējot par ārstu, un savās mediķa gaitās Viesītē 1922. gada vasaras brīvlaikā iepazīnās ar Paula Stradiņa vecākiem. Šo savu vizīti pēc daudziem gadu desmitiem J. Prīmanis kādā no savām pēdējām vēstulēm 1971. gada 20. maijā aprakstīja Jānim Stradiņam: “Tu varbūt nezini, ka es Viesītē vienu vasaru praktizēju kā ārsts un tur vairākas reizes apmeklēju tavu vectēvu un tur ar viņu iepazīnos. Tas bija tanī laikā, kad Tavs tēvs taisījās uz Latviju braukt un es ar viņu sarakstījos.”

Šo tikšanos jaunais ārsts atcerējās ilgi, jo – kā liecina viņa atmiņas – Prīmanis ar vecāku starpniecību lūdzis viņiem pateikt Paulam, ka pēc atgriešanās no Krievijas viņš varētu dabūt darbu jaundibinātajā Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē, ko Stradiņš arī darījis.²¹

Jēkaba Prīmaņa personības dažos vaibstos ļauj ielūkoties viņa 1924. gada 31. jūlijā aizpildītā valsts darbinieku aptaujas anketa.²² Šajā laikā J. Prīmanim

²⁰ Apinis K. Būsim pazīstami // LĀZA Apkārtraksts, 1959; 64: 24. lpp.

²¹ Prīmanis J. Atmiņas par profesoru Paulu Stradiņu // LĀZA Apkārtraksts, 1958; 60: 3.–5. lpp.

²² Valsts darbinieku aptauja // LVVA, 7427. f., 13. apr., 1367. l., 146.–148. lpp.

bija 32 gadi. Viņš dzīvoja Rīgā, brāļa Mārtiņa pirktajā namā Alberta ielā 1 dz. 3 un bija sasniedzis zināmu profesionālo briedumu specialitātē. Viņam pavērās lielas augšanas iespējas. Atbildot uz anketas jautājumu, vai viņš atrod tagadējo amatu savām zināšanām un spējām par piemērotu, J. Prīmanis ar viņam raksturīgo pašapziņu atbildēja – “piemērots”. J. Prīmanis zināja latviešu, krievu, vācu un sarunu valodas līmenī franču valodu.

Sevi viņš uzskatīja par fiziski veselu cilvēku. J. Prīmanis tolaik vēl nebija precējies, un, kā pats rakstīja – “pa daļai uzturēju savus vecākus – 78 gadus veco tēvu un 69 gadus veco māti, kuriem piederēja maza mājiņa ar vienu pūrvieta zemes, bet pašam – 11 ha liela jaunsaimniecība Stāles muižā, kur man bija piešķirta jaunsaimniecība un uzbūvēta dzīvojamā ēka, kuru nosaucu par “Liepdārziem””.

Raksturojot J. Prīmaņa personību, nevar apiet viņa attieksmi pret politiku un darbošanos šajā jomā. Citējot viņa paša aizpildītos datus valsts darbinieku aptaujas anketā, jāatzīst viņa uzskats, ka “tas, kas uz to spējīgs, lai darbojas politiskajās partijās”, tomēr atzīdams, ka “šī nodarbošanās ne visai ieteicama”. Mazāk zināms ir fakts, ka pats J. Prīmanis brīdi (1933–1934) bija Jaunsaimnieku un sīkzemnieku partijā (līdz tās slēgšanai 1934. gadā).²³ Attieksme pret alkoholu viņam bija negatīva, lai gan pats tikai daļēji bija atturībnieks. J. Prīmanis neatzina arī smēķēšanu.

Kā Rokfelleru fonda stipendiāts J. Prīmanis no 1925. gada 15. janvāra līdz 1926. gada jūnijam praktizējās ASV Mičiganas universitātē pie profesora Gothelva Kārļa Hūbera (*Gottthelf Carl Huber*) Annārborā, padziļinot zināšanas histoloģijā un embrioloģijā.²⁴ Kādā vēstulē Paulam Stradiņam viņš rakstīja, ka “profesors Hūbers – labākais speciālists Amerikā un ļoti mīļš cilvēks”.

²³ Mākslas lietu pārvalde pie Latvijas PSR Komisāru padomes. Kadru uzskaites personas anketa. Noraksts. 1940. g. 22. nov.; Aptaujas lapa. Universitāte Rīgā, 1942.

²⁴ Alksnis J. Rokfelleru fonda zinātniskie komandējumi // Latvijas Ārstu Žurnāls, 1925; 3/4: 105. lpp.; Paukulis – Paulam Stradiņam. – Rīgas jūrmala, 1925. g. 11. jūn., Rīgas kolēģu vēstules Paulam Stradiņam uz ASV un Lielbritāniju 1925. g. H. Budulis, J. Alksnis, P. Mucenieks, E. Paukulis. No P. Stradiņa personīgā arhīva // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. IX (XXVIII). – 2010. – 200. lpp.; J. Alksnis – P. Stradiņam 1925. g. 18. nov.; Turpat, 210. lpp.

Jēkabs Prīmanis (trešais no kreisās) – Latvijas Universitātes
Anatomijas institūta asistents, 20. gs. 20. gadu sākums

Visai cildeni jauno anatomu raksturojis arī profesors K. Hūbers, kas viņu dēvēja par “.. izcilu cilvēku, nosvērtu, saprātīgu, ar lielu pieredzi”.²⁵ Savukārt P. Stradiņš, kā tas izriet no kāda viņa ieraksta “Amerikas burtniecās”, zināja vien to, ka “Prīmanis tur beidz kādu embrioloģisku darbu”. Turklāt Prīmanis it kā aizlicis labu vārdu profesoram Hūberam par savu draugu, un “viņš apsolīja dabūt man tematu un izgudrot kādu darbu par nervu sistēmu”.²⁶ Iespējams tādēļ Pauls Stradiņš 1925. gada 30. jūnijā devās uz Annārboru Mičiganā pie Dr. G. K. Hūbera, lai uzzinātu ko vairāk par pētījumiem centrālās nervu sistēmas histopatoloģijā un par profesora Hūbera veiktajiem perifēro nervu pētījumiem.

Katrā ziņā šie kopējie stipendiāta gadi ļoti satuvināja abus jaunos medikus. Kādā reizē Pauls Stradiņš iebraucis pie J. Prīmaņa viesos. Šo faktu jau sirmā vecumā, kavējoties atmiņās, vēstulē Jānim Stradiņam 1970. gada 30. martā aprakstīja arī pats profesors: “Skaistus brīžus kopā ar viņu esam pavadījuši ne tikai Rīgā, bet arī kopā braucot uz Ameriku un tad, kad viņš viesojās pie manim Ann Arborā, atgriežoties no Maijo klīnikas...”

²⁵ Patmalniece L. Rokfellerā arhīva centra materiāli par pirmajiem latviešu medicīnas stipendiātiem // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. X (XXIX). – 2016. – 128. lpp.

²⁶ Paula Stradiņa vēstulju fragmenti // Profesors Pauls Stradiņš dzīvē un darbā. – Rīga, 1961. – 275. lpp.

Jēkabs Prīmanis lasa lekciju, 20. gs. 20. gadu sākums

Sarkastiskais profesors Jēkabs Alksnis savukārt kādā citā vēstulē 1926. gada 2. janvārī Paulam Stradiņam, apjautājoties par stipendijas piešķiruma pagarinājumu abiem stipendiātiem, par J. Prīmani izteicās: “Viņš ir cilvēks, kuram pilnīgi uzticēties nevar. Viņš droši vien vairāk domā par karjeru un naudu nekā par zinātni. Vai viņš kaut ko nav laidis vaļām?”²⁷

Pretstatā šim apgalvojumam vēlreiz vērts pieminēt profesora Hūbera sniegto J. Prīmaņa raksturojumu, kurā uzsvērtā stipendiāta vēlme papildināt zināšanas, pieklājība un liela pateicība, ka viņam tika dota iespēja kļūt par stipendiātu.²⁸ Domājams, ka pateicības jūtas pret saviem abiem skolotājiem J. Prīmanis saglabāja visu mūžu.

Otrs avots, kas ļauj iepazīt J. Prīmaņa personību, ir studentu atmiņas. Spilgti viņu atceras audzēkņi, kas klausījušies anatomijas kursu pie J. Prīmaņa. Lielākā daļa studentu un draugu uzsvēra viņa stingrību, nepieklājīgo, principiālo, bet taisnīgo raksturu. Šajā ziņā visai mērķis bija profesora ārējais veidols. K. Arājs, aprakstot savus iespaidus par pirmo anatomijas

²⁷ J. Alksnis – P. Stradiņam. Rīga, 1926. g. 2. janv. // Rīgas kolēģu vēstules Paulam Stradiņam uz ASV un Lielbritāniju 1925. g.; H. Budulis, J. Alksnis, P. Mucenieks, E. Paukulis // No P. Stradiņa personīgā arhīva // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. IX (XXVIII). – 2010. – 212. lpp.

²⁸ Patmalniece L. Rokfelleru arhīva centra materiāli par pirmajiem latviešu medicīnas stipendiātiem // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. X (XXIX). – 2016. – 128.–129. lpp.

lekciju 1933. gadā, spilgti iekrāso profesora vizuālo tēlu: “Auditorijā ienāca sniegbaltā uzsvārcī tērpies vidēja auguma vīrietis pusmūža gados, smaidošu seju un zilām acīm – profesors Jēkabs Prīmanis. Pirmajā mirklī mani pārsteidza viņa laipnais skats, jaunība un vienkāršais izskats, jo domās iztēlojos anatomijas profesoru vecu, barga izskata kungu.” Vēlāk viņš gan atzina, ka tas bija tikai un vienīgi māns, jo aiz ārējās laipnības slēpās visai stingrs, nepieķāpīgs un arī principiāls raksturs.²⁹ Rakstnieks Miervaldis Birze šo profesora veidolu paspilgtināja vēl ar dažām paletes krāsām: “Vidēja auguma, apaļu, itin kā apvainota bērna izteiksmi apaļajā sejā. Ap piecdesmitajiem, pastīvu, Behtereva slimības samocītu muguru, tomēr lekcijās kustīgs.”³⁰

Māksliniecei Margaritai Kovaļevskai atmiņā palika profesora rokas, tik ļoti kontrastējošas ar apkārtējo nedzīvo vidi: “Prīmaņa kungam ir maigas un skaisti baltas rokas ar caurspīdīgi sārtiem pirkstiem, pirkstā zelta laulības gredzens. Tas nekādi nav apvienojams ar šo skumjo pasauli, ar iemarinētām dzīvībām, kas nekad nav iebrēkušās, ne atvērušas plakstus. Dzīvība un nāve abas reizē auklējušas, abas strīdējušas, sacentušas, ieguvēja – nāve.”³¹

K. Arājs, ilggadējs profesora asistents, līdzīgi citiem studentiem atzina, ka “tomēr no profesora Prīmaņa visi baidījās”. Baidījās tie, kas anatomiju labi nezināja, jo draudēja izkrišana. Ne mazāk baidījās tie, kas bija labi mācījušies, bet baidījās no lielā kauna profesora priekšā, ja uz kādu jautājumu nevarētu pareizi atbildēt. Pirmais pārbaudījums pie profesora – osteoloģijas kolokvijs. Kauli tika parādīti īsu brīdi. Studentu vidū klīda leģenda, ka reizēm kauli tiekot pasviesti gaisā. Tā gluži nebija, kaut gan, kā atcerējās M. Birze, jāatbild bija aši. Līdzīgas atmiņas par profesoru atstājis arī profesors J. Maizīte, pieminot pat to, ka J. Prīmanim bija iesauka “Ješka”, bet visi to izrunāja ar cieņu. “Nekad neesmu redzējis viņu dusmīgu,” piezīmēja profesors J. Maizīte.³² Arī Dr. Vilis Krasts intervijā līdzīgos vārdos raksturoja profesora J. Prīmaņa personību.

²⁹ Arājs K. Profesoram Jēkabam Prīmanim – 100. Valsts eksāmens 1939. g. // Latvijas Ārsts, 1992; 1: 74.–75. lpp.

³⁰ Birze M. Hic locus est: Atmiņas par anatomijas profesoru J. Prīmani (1892–1971) LU Medicīnas fakultātē 1939. g. // Sveiks un Vesels, 1994; 11/12: 14.–15. lpp.; Birze M. Quid stas, transit hora! – R., 2012. – 41.–42. lpp.

³¹ Kovaļevska M. Deviņpadsmit. – Ziemeļblāzma, 1973. – 128. lpp.

³² Maizīte J. Atmiņas par trim profesoriem // Latvijas Ārsts, 1995; 8: 42.–44. lpp.

Līdzgaitnieku un studentu atmiņā viņš saglabājies kā kolorīts, dinamisks un neaizmirstamu iespaidu atstājošs cilvēks. J. Prīmanis bija ļoti cienīts pasniedzējs, un viņa lekcijas tika kupli apmeklētas. Tie, kas mācījies pie profesora, skaidri atceras, kā viņš ienāca anatomikuma lielajā auditorijā divu palīgu pavadībā. Stāstot un runājot profesors ar abām rokām, kurās bija krāsainie krītiņi, zīmēja uz tāfeles. Rakstnieks M. Birze savās atmiņās uzsvēra, ka “Prīmanis prata anatomiju mācīt telpiski, kas šajā priekšmetā ir ļoti svarīgi. Uz tāfeles viņš shēmas zīmēja ar abām rokām – ar labo zīmēja, ar kreiso tajā pašā laikā padzēsdams laboju. Krītiņi bija vismaz trīs krāsās.”

Māksliniece Margarita Kovaļevska, atceroties savu anatomijas lekciju, zīmēja ainu, ka J. Prīmaņa palīgs (t. s. mazais Jānītis, kura ģipša atveids vēl joprojām atrodas J. Prīmaņa anatomijas muzejā) gluži kails stāvēja lielās auditorijas priekšā, un “Prīmaņa kungs ar krāsainiem krītiņiem vilka uz viņa miesas muskuļu formas, lika puisim uzspringt, atslābt, viss uz mata tāpat kā pagājušā lekcijā ar mugurpuses muskuļiem. Cik labi, ka lekcija beidzās un puisis iekāpa biksēs”.

Haralds Voskis izcēla J. Prīmaņa īpašo noslieci uz formas un virsmas anatomiju, jo viņš bija izcils zīmētājs.³³ Visi, kas bija mācījušies pie profesora, uzsvēra viņa respektablumu un fenomenālo atmiņu, jo viņš atcerējās visu savu studentu vārdus vēl pēc gadiem. Universitātē bija zināms, ka profesors J. Prīmanis bija tas cietais rieksts, pēc kura pārkošanas mediķu augstskolas pabeigšana bija tikpat kā garantēta. Tolaik, atsaucoties šajā ziņā uz M. Birzi, Medicīnas fakultātē cirkulēja teiciens: “Kas 2. kursā pie Prīmaņa nolicis anatomiju un Krimberga fizioloģiju, tas fakultāti visumā beidzis.” Cits mediķis, Valdis Kraulis, atceroties savu skolotāju Paulu Stradiņu, arī atzīmēja, ka “apskatot manu studiju sekmju ieskaitu grāmatiņu, viņš sevišķi interesējās, kā man veicās pie profesora Prīmaņa un profesora Krimberga”.³⁴

Kaut gan visiem studentiem pret viņu bija respekts, profesors palicis viņiem labā atmiņā. Viņš bija absolūti objektīvs, un pat piederība

³³ Voskis H. Topogrāfiskās anatomijas un operatīvās ķirurģijas katedras vēsture Latvijas Universitātē // Latvijas Universitātes raksti / Zinātņu vēsture un muzejniecība, 2005. – 66. lpp.

³⁴ Kraulis V. Manas atmiņas par manu skolotāju Paulu Stradiņu // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. II (XXI). – 1994. – 242. lpp.

metropolitāņu saimei nevienam nav palīdzējusi tikt cauri viņa stingro prasību tīklam. Varbūt tieši tāpēc 1932. gadā J. Prīmanis tiek uzņemts par goda biedru LU Medicīnas fakultātes studentu biedrībā.

Šajā sakarā jāpiemin arī medicīnas studentu jau 1944. gada 31. martā izdotā avīze “Narkozes Murgos”, kurā studenti savus mācību spēkus, kā rakstīts avīzē, “skata jautrības prizmā”. Profesoram J. Prīmanim veltītā četririnde visai precīzi akcentē jau šeit rakstīto:

“Anatomiju kas līcis,
Jūtas, kā pie gaismas ticis.
Grūti profesoram šam
Garām tikt ir studentam.”

Arī pats J. Prīmanis apzinājās, ka viņa personības un darbības “stiprā puse” bija tieši pedagoga dotības. Daudz vēlāk, jau emigrācijā, 1957. gada 3. augusta vēstulē Jānim Stradiņam viņš atzinās: “Tu jau zini, esmu vairāk skolotājs nekā zinātnieks, un tamdēļ daudz laika ziedoju studentiem.” Vērtējot savu zinātnisko darbību, J. Prīmanis pieminēja, ka “zinātniski maz ko esmu veicis, jo apmācību slodze ir stipri liela. Es strādāju tā, kā gandrīz agrāk to darīju Rīgā”.

Svarīga J. Prīmaņa personības šķautne bija viņa mākslas darbu kolekcionāra tieksme. Tā sākās ar ražīgo un sirdij tik tuvo sadarbību ar Mākslas akadēmiju, kurā viņš no 1922. līdz 1944. gadam lasīja lekcijas plastiskajā anatomijā.³⁵ M. Birze atcerējās, ka “ne velti Prīmanis pasniedza plastiskās anatomijas nodarbības. Šai sakarā viņš mums, topošajiem mediķiem, demonstrēja jauno mākslinieku anatomiskos zīmējumus un ieteica apmeklēt Mākslas akadēmijas audzēkņu izstādes. Apmeklējām arī, un tas ievadīja dažu labu vēlākās mecenāta gaitās, jo tolaik vairums mediķu kā naudīgi cilvēki gribēja ne tikai cienīt, bet arī personīgi iegādāties mākslas darbus”.³⁶

³⁵ Izglītības ministrijas Latvijas Mākslas akadēmija. Darbinieka Prīmanis Jēkabs dienesta gaitu apraksts, 1930. Noraksts.

³⁶ Birze M. Hic locus est. Atmiņas par anatomijas profesoru J. Prīmani (1892–1971) LU Medicīnas fakultātē 1939. g. // Sveiks un Vesels, 1994; 11/12: 14.–15. lpp.; Birze M. No gadsimta otrās zaudētās paaudzes // Avots, 1987; 7.

Jāņa Mitrēvica glezna “Anatomijas stunda” anatomikuma foajē,
20. gs. 50. gadu sākums

Jēkabs Prīmanis, Anatomijas institūta vadītājs, 20. gs. 30. gadu vidus

Jēkabs Prīmanis pauda atziņu, ka gleznas dažkārt palīdz ārstēt dvēseli. Viņa brālis Mārtiņš bija apdāvināts muzikālā ziņā un savu dvēseli ārstēja ar mūziku, nereti skaistākās vietas no operām (īpaši – Dž. Pučīni “Bohēmas”) pavadīja, diriģējot un klusi dziedot līdzi. Viņš labi pārzināja populāro operu partitūras, prata arī imitēt instrumentus.

Profesora J. Prīmaņa mākslas mīlestība atainojās arī anatomikuma sienās. Anatomijas institūta kolektīvs kopīgiem spēkiem 1933. gada 8. martā, piepalīdzot arī citiem kolēģiem un vispirms jau P. Sņiķerim, iegādājās Jāņa Mitrēvica gleznoto diplomdarbu – lielformāta gleznu “Anatomijas stunda”. 1933. gada 2. maija Medicīnas fakultātes sēdē J. Prīmanis lūdza atļauju šo mākslas darbu, “iegādātu par katedras labvēļu līdzekļiem, izkārt anatomikuma vestibālā”. Un tā līdz pat 20. gs. 70. gadiem anatomikuma “plašajās kāpņu telpās katru ienācēju sagaidīja diža sienas glezna, kurā attēlota preparēšanas zāles sarežģītā gaisotne, kur jauns mediķis pret gaismu pēti traukā ieguldītu preparātu. Šī glezna palikusi atmiņā kā medicīnas studiju uvertūra”, tā savus pirmos iespaidus, ienākot anatomikumā 1939. gadā, aprakstīja M. Birze. Toreiz šim notikumam par

godu tika pasūtīts vai nopirkts sarkanos vākos iesiets albums, kurā visi mecenāti atstāja savus parakstus. Pirmo lappusi grezno institūta vadītāja J. Prīmaņa autogrāfs.³⁷

Glezniecības nozīmi J. Prīmaņa dzīvē labi raksturo vēl kāds zīmīgs fakts. Savā 1936. gada 24. janvāra iesniegumā Latvijas Kultūras fonda valdei, J. Prīmanis lūdza piešķirt Anatomijas institūtam Kultūras fonda 2. mākslas izstādē iepirkto Teodora Ūdra gleznu “Nāve”.³⁸ Spriežot pēc Kultūras fonda arhīva materiāliem, šāda prakse tolaik pastāvēja, jo LU Medicīnas fakultātei vairākkārtīgi tika piešķirtas mākslas izstādē iepirktais gleznas.

1942. gada 12. martā J. Prīmanim pienāca pirmā lielā jubileja – 50 dzīves un 30 darba gadi. Oficiāli šā gada 11. marta “Tēvijas” izdevuma 4. lappusē bija ievietots neliels viņa biogrāfijas atskats ar fotoattēlu,³⁹ taču jubilāra godināšana notika Paula Stradiņa mājās, un kolēģi metropolitānieši viņam dāvināja Jāņa Tilberga gleznu “Rīga”. Par šo maz zināmo faktu raksta pats J. Prīmanis 1959. gada 19. novembra vēstulē Jānim Stradiņam: “1959. g. 19. nov. Vasarā no Rīgas saņēmām grāmatu par prof. Tilbergu. Tanī skatījām arī attēlu no tās gleznas (Rīga), kuru man 50 gadu dzimšanas dienā dāvināja Tavs tēvs un citi akadēmijas kolēģi. Priecājos, ka tā nav gājusi zudumā. Jācer, ka arī citas manas gleznas būs paglābušās kādā muzejā.”⁴⁰

J. Prīmanim dzīvē laimējās ne tikai ar draugiem, bet arī ar skolotājiem. Vienlaikus skolotājs, autoritāte un draugs bija pirmais LU Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta vadītājs G. Bakmanis. Lielā mērā pateicoties viņam, visi asistenti guva iespēju profesionāli augt un pilnveidoties. G. Bakmanis iepazīstināja viņus ar antropoloģiju un ievadīja šīs tolaik jaunās zinātnes nozares metodiskajos principos. No visiem G. Bakmaņa asistentiem J. Prīmanis ar antropoloģiju aizrāvās visvairāk, ne veltī viņa studenti atzīmēja, ka profesoram patika, lasot anatomijas lekcijas, pakavēties pie antropoloģiskajiem aspektiem. Kaut gan turpat vai visas 30. gadu antropoloģiskās ekspedīcijas un pētījumi saistīti ar J. Prīmaņa vārdu,

³⁷ J. Prīmaņa Anatomijas muzeja fondi. Glezna, kas sākotnēji tika izlikta anatomikuma foajē, tagad atrodas J. Prīmaņa Anatomijas muzejā. Sk.: Lindberga R. Anatomijas muzeja mākslas darbi // Museum Anatomiae Jacobi Primani. – R., 1995. – 98.–100. lpp.

³⁸ J. Prīmaņa Anatomijas muzejs.

³⁹ Profesoram *Dr. med.* J. Prīmanim 50 gadi // Tēvija, 1942. g. 12. marts, 3. lpp.

⁴⁰ J. Prīmaņa 1959. gada 19. nov. vēstule J. Stradiņam. – J. Stradiņa privātarhīvs.

tomēr viņš bija vairāk zinātnes organizētājs nekā izteikts pētnieks. Viņa spalvai galvenokārt pieder apkopojoši raksti Latvijas antropoloģijā.⁴¹ Toties viņš bija izcils organizētājs un labi “sajuta” sava laika prasības. Tā var izskaidrot J. Prīmaņa vadībā Latvijā uzsāktos plašos reģionālos pētījumus ar nozīmīgu sociālās un medicīniskās antropoloģijas sadaļu, kam līdzīgu nav nedz Lietuvā, nedz Igaunijā.⁴²

Savukārt anatomijas laukā J. Prīmaņa lielākie sasniegumi saistīti ar šīs nozares terminoloģijas izstrādāšanu un ieviešanu praksē. Ne viena vien medicīnas studentu paaudze mācījusies pēc J. Prīmaņa izveidotās trijās valodās sagatavotās anatomijas vārdnīcas (“*Nomina anatomica*”). Savas asistenta darbības sākumā – 1921. gadā – J. Prīmanis tika iekļauts LU jaundibinātās Terminoloģijas komisijas sastāvā kā anatoms. Daudzi mediķi, kas bija sākuši nodarboties ar terminoloģiju, pameta šo lauku, taču ne J. Prīmanis. Tā kļuva par J. Prīmaņa vienu no pamatinteresēm, kurā viņš darbojās gandrīz visu mūžu. Pateicoties viņa uzņēmībai novest darbu līdz galam, 1931. gadā iznāca anatomiskās terminoloģijas vārdnīca ar tajā ietvertajiem terminiem latīņu, latviešu, krievu un vācu valodā. Vārdnīcas papildināts izdevums nāca klajā 1944. gadā.⁴³ Viņš apkopoja vienas medicīnas nozares gandrīz pilnu latvisko terminoloģiju. Terminoloģijas jautājumi, tāpat kā vizuālā māksla, interesēja J. Prīmani visu darba mūžu. Būdams emigrācijā, 1957. gada 22. septembra vēstulē draugam J. Prīmanis apjautājās: “Būtu patīkami caur Tevi dzirdēt, kas tagad darbojas Mākslas akadēmijā. Zinu, ka tur ir vēl Tilbergs, Zaļkalns, Skulme, Miesnieks,

⁴¹ Prīmanis J. Latviešu antropoloģiskās īpašības // Latviešu literatūras vēsture – 1. sēj. – R., 1934. – 1.–11. lpp.; Antropoloģiskais darbs Latvijā // Sējējs, 1937; 3: 254.–259. lpp.; Latviešu antropoloģiskais raksturojums: Latvijas zeme, daba, tauta – 3. sēj. – R., 1937. – 27.–57. lpp.; Antropoloģiskais darbs Latvijā: Zinātne tēvzemei divdesmit gados. – R., 1938. – 261.–266. lpp.

⁴² Grāvere R. LU Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta 30. gadu antropoloģiskās anketas vēsturiskās analīzes skatījumā // *Museum Anatomiae Jacobi Primani* – 80 / Scientific conference Latvia, Riga, 2000. – P. 17.; Dažas LU Anatomijas muzeja 20. gs. 30. gadu antropoloģiskās kolekcijas mūsdienīgas izpētes iespējas // Latvijas Universitātes raksti / Zinātņu vēsture un muzejniecība. – LU, 2004; 661: 153.–161. lpp.; Grāvere R. Population research in Latvian anthropology in the 30s // *Historiae Scientiarum Baltica. Abstracts of the XXIV International Baltic conference on the history of science.* – Tallin, 2010. – Pp. 38–39.

⁴³ Prīmanis J. Anatomiskā vārdnīca. – R.: Autora izdevums, 1931. – 88 lp.; *Nomina anatomica.* – R., 1944. – 261 lp.

Zemdega. Bet kas vēl? Kas tagad pasniedz plastisko anatomiju, kuru es mācīju? Kur pate akadēmija darbojas? Paprasi tēvam, vai mana anatomiskā vārdnīca tiek lietota jeb vai sadedzināta kā ķecerīga grāmata...”

1929. gada beigās kādā no J. Prīmaņa iesniegumiem Latvijas Kultūras fondam pavīdēja jauna un visai interesanta iecere. Atskaitē starp citiem darbiem, ko 1928. gadā veica Anatomijas institūts, J. Prīmanis minēja, ka “joprojām turpinām vākt visu, kam sakars ar antropoloģiju”. Taču uzmanību piesaistīja šāds teikums: “Radies zināms pamats Latvijas antropoloģijas muzeja izveidošanai, sistematizējot agrāk iegūto antropoloģisko materiālu un iegādājot šim muzeja nolūkam vienu latvieša – vīrieša (visa auguma) ģipša figūru.”⁴⁴

Lai gan LU Anatomijas institūtā bija izveidots un visai sekmīgi darbojās Anatomijas muzejs, kurā savu vietu rada arī bagātīgās galvaskausu kolekcijas, iesniegumā Latvijas Kultūras fondam nepārprotami ir izteikta J. Prīmaņa iecere veidot jaunu antropoloģijas muzeju ar visai interesantu ekspozīciju. To, ka tā nebija acumirkliņa ideja, bet pārdomāts projekts, apliecina gadu vēlāk – 1930. gada 4. aprīlī – iesniegumā Latvijas Kultūras fondam jau visai izvērsta muzeja darbības apraksts:

“Runājot par turpmākiem Anatomijas institūta nodomiem antropoloģijas pētīšanas laukā, vēl būtu jāatzīmē viens nodoms, pie kura, rodoties līdzekļiem, vajadzētu ķerties klāt, un tas būtu – antropoloģiski pētījumi (kā, pm., izmērījumi, ķermeņa daļu nolējumi, fotogrāfijas u. c.) pie mūsu ievērojamākiem zinātniekiem, māksliniekiem, rakstniekiem, politiķiem un sabiedriskiem darbiniekiem. Beidzamā doma radusies sakarā ar to, ka līdz šim nākošām paaudzēm no mūsu tautas darbiniekiem parasti paliek ziņas par viņu dzīvi un garīgo darbu, bet ļoti maz vai nemaz – par viņu ķermeņa uzbūvi un ārējo izskatu. No šinī ziņā savāktiem materiāliem ar laiku izveidotos ļoti vērtīgs un interesants krājums, kas kuplinātu Latvijas antropoloģisko muzeju.”⁴⁵

Meklējot šīs ieceres vadmotīvu, jāatgriežas 1929. gada naktī no 14. uz 15. septembri, kad pēc Latvijas Mākslas akadēmijas rektora Vilhelma Purvīša lūguma tēlnieks Gustavs Šķilters izgatavoja (nolēja) Raiņa

⁴⁴ J. Prīmaņa iesniegums Latvijas Kultūras fondam. – J. Prīmaņa Anatomijas muzejs.

⁴⁵ Turpat.

pēcņāves masku un profesors J. Prīmanis ar savu asistentu Edgaru Pilmani veica antropometriskos mērījumus.⁴⁶ Tas varēja būt viens no stimuliem jau daudz lielāka un plašāka antropoloģiskā projekta pieteikumam.

Turklāt Latvijā tieši šajā laikā sākās ģenealoģiskā pētniecība. 20. gadsimta 30. gadi Latvijā kopumā iezīmējās ar pastiprinātu interesi par dzimtu pētījumiem gan no vēsturnieku, gan literātu un valodnieku, kā arī no teologu puses. Arī J. Prīmanis 1935. gadā mudināja Latvijas jaunatni pievērsties savas ģimenes un senču pētīšanai. Pats 1944. gada jūlijā Mazsalacā viņš apkopoja Prīmaņu dzimtas vēsturi.⁴⁷ Tas viss varēja uzvedināt J. Prīmani uz domām par izcilāko latviešu mākslas un zinātnes personību ģenealoģisko pētniecību antropoloģiskā aspektā un visbeidzot – par jauna (šoreiz jau antropoloģiskā) muzeja izveidi.

Tomēr, runājot par 20. gs. 30. gadiem, visbiežāk J. Prīmaņa vārds šodien tiek minēts eigēnikas dažādu programmu ieviešanas Latvijā sakarā, saistot to ar 1938. gadā dibināto Tautas dzīvā spēka institūtu, kuru vadīja J. Prīmanis.⁴⁸ Vēl 1937. gada vasarā 3. Baltijas valstu mātes un bērna aizsardzības kongresā profesors J. Prīmanis uzstājās ar referātu par laika gara iespaidu uz tautas pieaugumu.⁴⁹ Viņu ļoti satrauca latviešu dabiskā pieauguma straujā samazināšanās.

Jaunās institūcijas pamatmērķis tika formulēts šādi: apturēt bioloģisko krīzi, kā pretindi šai parādībai izvēloties eigēnikas jeb labdzimtības programmu – izglītošanas darbu par ģimenes prestiža celšanu sabiedrībā, veicinot pilnvērtīgu, miesīgi un garīgi veselu pēcnācēju vairošanos.⁵⁰

⁴⁶ Grāvere R., Lindberga R., Vētra J. Atceroties J. Raiņa nāves gadadienu // Latvijas Arhīvi, 1999; 4: 72.–85. lpp.

⁴⁷ Dziļleja K. Pa Raiņa senču pēdām (ģenealoģiska pētījuma fragmenti) // Domas, 1929; 5.; Egle K. Brāļu Kaudzīšu radu raksti. – R., 1929. – 23 lp.; Straubergs J. Grunduļu fon Grindeļu dzimta // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1937; 3: 245.–255. lpp.; Klētnieks V. Dzimtas vēstures pētīšana // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1939; 2: 310.–315. lpp.; Prīmanis J. Ģimenes locekļu un senču pētīšana // Mazpulkis, 1935; 11: 404.–405. lpp.; Turpat, 12: 451.–454. lpp.

⁴⁸ Zelča V. Vara, zinātne, veselība un cilvēki: Eigenika Latvijā 20. gs. 30. gados // Latvijas Arhīvi, 2006; 3: 94.–137. lpp.

⁴⁹ Prīmanis J. Latvju tautas bioloģisks vērtējums un fiziskā audzināšana: Fiziskā kultūra un sports – 7. burtn. – R., 1938. – 267.–272. lpp.

⁵⁰ Jauni ierosinājumi tautas dzīvā spēka vairošanai // Tautas Labklājības Ministrijas Mēnešraksts, 1939; 5: 367.–368. lpp.

№ 10 k.sts.

Antropometriskie dati par latviešu Tautas Dzejnieku
Jāni Raiņu.

1. Viss ķermeņa garums (ar zābaku) 185 cm.
2. Vidusla 50 mm garums 63 cm.
3. Plecu platums 38 cm.

Pascaus mēri

4. Augšdelma garums 36 cm.
5. Apakšdelma " " 28 cm.
6. Plaukstas " " 20,9 cm.
7. Plaukstas platums (lācis) 8,6 cm.
8. " " " " Krietas 8,4 cm.

Galvas mēri

9. Vrs galvas augstums 24 cm.
10. Galvas ams augstums 12,6 cm.
11. " " betāks garums 18,6 cm.
12. " " " " platums 15,7 cm.
13. Mazākais pieres " " 10,9 cm.
14. Mazākais sejas augstums 11,5 cm.
15. Ētrogonomiskais augšsejas augstums 7,5 cm.
16. Loka laci attālums 14,2 cm.
17. Apakšzoda lūnā attālums 12,0 cm.
18. Acs dobumu ārējo malu attālums 11,8 cm.
19. Ārējo acs korniju attālums 10,0 cm.
20. Ierīgo " " " " 3,0 cm.
21. Acs spraugas garums 3,5 cm.
22. Matas spraugas " " 5,5 cm.
23. Deguna augstums ref. garums 5,8 cm.
24. " " " " platums 3,8 cm.

sk. otro pusi.

Jēkaba Prīmaņa veiktie dzejnieka Raiņa antropometriskie mērījumi,
veikti 1929. gada naktī no 14. uz 15. septembri

Šīs institūcijas darbība risinājās trijās sekcijās:

- 1) apdzīvotības, kuru vadīja V. Salnītis;
- 2) antropoloģijas, kuru vadīja pats J. Prīmanis;
- 3) eigēnikas, vadītājs bija psihiatrs V. Kraulis.

Tautas dzīvā spēka institūts paguva izdot rakstu pirmo sējumu,⁵¹ kas arī visai spilgti ataino kopējo pētnieciskā darba ievirzi un uzdevumus, iekļaujot tos t. s. liberālās eigēnikas laukā. Ar J. Prīmaņa vārdu nesaistās neviena praktiski veikta vardarbīgas eigēnikas programma Latvijā. To pēc sākotnējā apsūdzības raksta iespiešanas un iedziļināšanās problēmā bija spiests atzīt arī aktīvākais Baltijas un Latvijas eigēnikas pētnieks Bjerns Felders.⁵²

1944. gada rudenī J. Prīmanis – līdzīgi vairumam mediķu – devās emigrācijā.⁵³

Pēc pārciestajiem grūtajiem gadiem Vācijā 1947. gada 22. oktobrī viņš vērsās pie Rokfelleru fonda ar lūgumu palīdzēt atrast piemērotu vietu Amerikā. Norisinājās visai ilga sarakste, un 1948. gada 24. martā J. Prīmanis pieņēma piedāvāto darbu Pitsburgas Universitātes Anatomijas institūtā, kur viņš pavadīja sava mūža pēdējos 23 gadus.

Vērtējot pārmaiņas dzīvē, J. Prīmanis Paulam Stradiņam atzinās: “Dzīve ir raiba kā dzeņa vēders, un neviens nevar paredzēt, ko nāksies piedzīvot un pārdzīvot. To 15 gadus atpakaļ neviens nevarēja ne sapņot, ka šinī Bābelē būs plaša latviešu ārstu sanāksme. Tas ir liktenis”.⁵⁴

Kādreizējais profesora asistents Dr. Pēteris Lapsa, suminot profesoru viņa 65 gadu jubilejā, rakstīja: “Nekas nav profesoru J. Prīmani pārmainījis. Par spīti gadu nastai viņš pilns enerģijas, ar smaidu un sirsniņu sejā,

⁵¹ Tautas dzīvā spēka pētīšanas uzdevumi // Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūta raksti – 1. sēj. – R., 1939.

⁵² Felders B. Mazvērtīgo samazināšana – eigēnika Latvijā // Kultūras Diena, 2005. g. 23. apr.; Baltic eugenics. Bio-politics, race and nation in interwar Estonia, Latvia and Lithuania. – Amsterdam, 2013. – Pp. 115–146; Brāzma G. Liberālā eigēnika: iespējas un ētiskās problēmas // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis – 60. sēj. – 2006; 1–2: 110.–121. lpp.

⁵³ Prīmanis J. Atmiņas par manām bēgļu gaitām Vācijā // LĀZA Apkārtraksts, 1971; 100: 18. lpp.; Prīmanis J. No Latvijas caur Vācijas DP bēgļu nometnēm uz Ameriku / Manuskripts // MVM, 56431, R-36494; No J. Prīmaņa 1957. g. 1. okt. vēstules P. Stradiņam.

⁵⁴ J. Prīmaņa 1958. gada 11. jūlija vēstule Paulam Stradiņam. – J. Stradiņa privātarhīvs.

ar dažkārt asu dziirksti acu skatā un valodā. Un tāpat kā senāk arī viens no viņa pirmajiem jautājumiem tagad skan: “Nu, kā ir ar eksāmeniem?” Viņam, šķiet, pat laika tecējums nav varējis neko daudz kaitēt.”⁵⁵

Pēc 2. pasaules kara – jau emigrācijā – J. Prīmanis vēlreiz atgriezās pie latviešu antropoloģijas. 1952. gadā žurnālā “Ceļazīmes” tika publicēts viņa raksts par latviešu ķermeņa pazīmēm un angļu valodā uzrakstītas, ar krāsainām diagrammām rotātas, “Latviešu antropoloģiskās īpašības”, publikācijas rokraksts nodots J. Prīmaņa Anatomijas muzejam.⁵⁶

1957. gada 3. augustā savam draugam Paulam Stradiņam adresētajā vēstulē J. Prīmanis izteica cerību, ka Medicīnas fakultāte ir pārņēmusi tās bibliotēkas, ko kolēģi atstāja Latvijā, kad kara vētru dēļ devās projām, taču galvenokārt viņš pūlējās sadzīt pēdas saviem nepublicētajiem materiāliem antropoloģijā: “Esmu vairākkārt rakstījis Medicīnas institūta direktoram un apjautājis par maniem manuskriptiem antropoloģijā, bet nevienu atbildi neesmu saņēmis... Rīgas anatomikums klusē...”

Taču tālumā no dzimtenes blakus anatomijai, anatomiskajai terminoloģijai un antropoloģijai, J. Prīmaņa zinātnisko interešu lokā pamazām ienāca medicīnas, sākumā gan anatomijas vēstures jautājumi. Sākotnēji tā bija tikai interese par notikumiem dzimtenē, kā tālāk veidojas Anatomijas katedras liktenis, kādi cilvēki turpina tajā strādāt un ko dara, un vai ir aizmirsuši par viņu.

Savā publikācijā 1958. gadā – ievietotā “LĀZA Apkārtraksta” rubrikā “Ziņas no dzimtenes”⁵⁷ – profesors vēl visai skeptiski un vietām pat ar zināmu augstprātību aprakstīja Rīgas Medicīnas institūta dažu katedru darbību. Viņš bija informēts, ka Rīgas Medicīnas institūtā darbojas 30 katedras un zināja arī to vadītājus. Dabīgi, ka visvairāk viņu intereseja Anatomijas katedra, ko tūlīt pēc kara kādu laiku vadīja viņa bijušais asistents Jūlijs Alfrēds Tavors, pēc pamatspecialitātes ginekologs. Tas J. Prīmanim toreiz šķita gandrīz anekdotiski. Tomēr nevar noliegt, ka J. Prīmanis apzinājās Latvijā palikušo ārstu visai smagos darba un dzīves apstākļus.

⁵⁵ Lapsa P. Profesora *Dr. med.* Jēkaba Prīmaņa 65 gadi // Universitāte, 1958; 5: 110.–111. lpp.

⁵⁶ Prīmanis J. Latviešu ķermeņa pazīmes // Ceļazīmes, 1952; 10: 461.–468. lpp.

⁵⁷ Prīmanis J. Padomju Latvijas Rīgas Medicīnas institūts // LĀZA Apkārtraksts, 1958; 58: 28.–29. lpp.

Jēkabs Prīmanis Pitsburgas Universitātē,
20. gs. 60. gadi

Drauga Paula Stradiņa nāve 1958. gada 14. augustā viņam bija liels trieciens, un aizgājēja piemiņas iemūžināšana J. Prīmanim šķita ļoti svarīga. Turklāt J. Prīmanis, šķiet, bija pirmais, kas 26. augusta vēstulē atraitnei izteica vēlējumu, lai muzejam piešķirtu Paula Stradiņa vārdu. Profesors atzinās: “Žēl, ka viņš nav varējis piedzīvot, ka viņa dzīves darbs – Medicīnas vēstures muzejs – nav sasniedzis savu galīgo izveidošanās stadiju. Jācer, ka rasies cilvēki, kas to galīgi izveidos un dos tam Paula vārdu. Es būtu Jums ļoti pateicīgs, ja Jūs vai Jancis man atrakstītu, kā Pauls ir pavadījis savas dzīves pēdējās dienas un kā viņš aizmidzis mūžīgā mierā.”

Lielu gandarījumu Prīmanis juta, saņemot vēsti, ka Rīgā tomēr atklāts un P. Stradiņa vārdā nosaukts Medicīnas vēstures muzejs. “Man liels prieks, ka tagad Paula vārdā nosauktais Medicīnas vēstures muzejs ir atklāts.”⁵⁸

Šķita, ka laiki mainās, un J. Prīmanis mēģināja nodibināt sakarus ar Anatomijas katedru Rīgā.

Gadu vēlāk, 1959. gada 19. novembra vēstulē Jānim Stradiņam, profesors vēlreiz apjautājās: “Interesējos arī par prof. Kalberga rakstu arī šinī žurnālā š. g. jūlijā “Кафедра нормальной анатомии человека в г. Риге”. Tā kā Kalbergs ir Rīgas profesors, tad domāju, nebūs grūtību to dabūt. No viņa raksta varu izlobīt, ka pie tagadējās Anatomijas katedras gandrīz latviešu nemaz nav. Būtu interesanti tagad uz kādas fotogrāfijas redzēt, kā tagad izskatās vecais anatomikums, t. i., vaj daudz kas tanī mainījies.”

1961. gadā profesors sajuta pirmās sirdsdarbības mazspējas pazīmes, un viņu aizvien vairāk māca ilgas pēc dzimtenes un Rīgas: “Gribētos jau atkal skatīt Rīgu un visas vecās vietas, kas mīļas atmiņā. Bet kā lai to panāk?”⁵⁹

Viņu mūža nogalē kremta arī tas, ka “anatomijā nav izvirzījusies neviena spilgta persona. Pats prof. Kalbergs ir vecs un slimīgs un, kā liekas, ļoti iedomīgs par savām spējām.”⁶⁰

Nespējot aptvert politisko gaisotni, kāda valdīja Latvijā, J. Prīmani ļoti aizvainoja pilnīga viņa zinātniskā darba noliegšana. Savu aizvainojumu viņš izteica 1964. gada 26. maijā Jānim Stradiņam adresētā vēstulē, kurā raksta:

“Ar kaut kāda kolēģa palīdzību saņēmu Latvijā iespiesto grāmatu “Nomina anatomica”, kurā latviešu un krievu valodā terminoloģiju sastādījusi kāda Velta Demidova prof. K. Rudzīša redakcijā. Ļoti

⁵⁸ J. Prīmaņa 1961. gada 28. sept. vēstule Ņinai Stradiņai. – J. Stradiņa privātarhīvs.

⁵⁹ J. Prīmaņa 1961. gada 2. janv. vēstule Jānim Stradiņam. – J. Stradiņa privātarhīvs.

⁶⁰ J. Prīmaņa 1970. gada 29. dec. vēstule Jānim Stradiņam. – J. Stradiņa privātarhīvs.

brīnos, ka minētā Velta, ne arī prof. Rudzītis nav atraduši par vajadzīgu atzīmēt, ka “Nomina anatomica” jau otrā izdevumā iznāca 1944. gadā un ka tās abus izdevumus sarakstījis L.U. anatomijas profesors J. Prīmanis. Tagadējais izdevums 1963. g. ir pārņēmis latviešu anatomiskos terminus, kas ir galvenā kārtā mana darba nopelns, neviena vārda par to neminot. To parasti nosauca par plagiatu.

Brīnos arī, ka Latvijas PSR ZA Eksperimentālās un klīniskās medicīnas institūta direktors P. Gerke devis šīs grāmatas priekšvārdam savu parakstu. Viņš droši vien neko par manu darbu nezināja, jo viņam par to netika droši nekas teikts. Ja tagad citādi laiki un citādi uzskati...”

Kā profesora gulbja dziesma jāvērtē viņa apcerējums par Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju.⁶¹ Tas tapa ilgā un grūtā sarakstē gan ar Rīgas kolēģiem (doc. K. Aronu), gan saviem studiju biedriem. Pati ideja dzima, saņemot no Rīgas 1962. gadā Jāņa Stradiņa vēstuli. Atbildes vēstulē no Pitsburgas 1962. gada 24. jūlijā profesors atzinās:

“Lasot pēdējo grāmatu, man ienāca prātā, ka nav vēl nekur aprakstīts, cik un kādi sakari latviešiem ir bijuši ar Kara medicīnas akadēmiju. Tā kā Tu par šādām vēsturiskām lietām interesējies, tad domāju, ka būtu labi, ja Tu šo jautājumu apstrādātu. Es labprāt būtu pats to darījis, bet man ir daudz grūtāk savākt visus nepieciešamos datus nekā Tev. Šinī ziņā Tev varētu ļoti noderēt Kara medicīnas akadēmijas arhīvs un ziņas, kuras varētu dot Latvijā vēl dzīvojošie Kara medicīnas akadēmijas absolventi un viņu tuvākie radnieki. Žēl, ka šis jautājums jau zināmā mērā nokavēts, jo vairāki kolēģi jau nav vairs starp dzīvajiem.”

No vecākiem akadēmijas absolventiem jāmin profesors Pēteris Sņikers, kas 1944. gadā nomira Latvijā, Dr. Jānis Lībietis (strādāja Valkā un vēlāk bija Ķemeru sanatorijas direktors).

1965. gada 3. marta vēstulē Jānim Stradiņam J. Prīmanis piebilda, ka “vēl joprojām man neliiek miera domas par latviešiem, kas studējuši Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā, t. i., uzrakstīt par to jautājumu kādu rakstu. Tu šinī ziņā atteicies palīdzēt, griezos pie prof. K. Rudzīša un lūdzu, lai tas to izdara. Viņš it kā rakstot medicīnisko terminoloģijas grāmatu un tamdēļ esot nevaljgs.”

⁶¹ Prīmanis J. Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijas nozīme medicīnas attīstībā Latvijā // Universitas, 1970; 26: 42.–51. lpp.

1965. gada 17. novembra vēstulē profesors atkal rosināja šo jautājumu: “Ceru, ka prof. K. Rudzītis ir beidzot uzrakstījis savu grāmatu par “Medicīnas terminoloģiju” un tagad var ķerties [pie] Kara medicīnas akadēmijas latviešu absolventu biogrāfijām. Šinī ziņā es esmu ziņas (pa daļai) no dažiem savācis. Par šo jautājumu klusē arī Dr. Arons, kas man solīja atbalstu.”

Daudz vēstuļu tika nosūtītas un saņemtas šā darba tapšanas gaitā, uz daudzām tā arī netika atbildēts. Līdz beidzot 1970. gada 18. janvāra vēstulē Jānim Stradiņam profesors atzinās: “Tā jau man likās, kā Tu man reiz rakstīji, ja es savus sakopotos datus un manas atmiņas neuzrakstīšu, tad neviens to nedarīs un viss šis jautājums aplāšies ar putekļiem un aizies aizmirstībā. Tas būtu žēl, jo bijušie akadēmijas latvieši daudz devuši Latvijas medicīnas attīstībai.”

Nākamajā vēstulē J. Prīmanis gāja vēl tālāk: “Es savā rakstā nešķiroju cilvēkus pēc politiskās pārliecības, bet vienīgi atzīmēju kā akadēmijas audzēkņus ar dažādu dzīves gaitu.”

1970. gadā J. Prīmanis savu manuskriptu beidzot nosūtīja J. Stradiņam. Latvijā tas tika publicēts gan tikai 1994. gadā, aizsākot nopietnu šā temata izpēti.⁶²

Pabeidzot savu pēdējo vēstījumu, profesors ieslīga vēl lielākā depresijā, un arī sarakstē ar Jāni Stradiņu iezagās lielākoties personīgi motīvi. Profesors atzinās, ka vecums ir klāt un jādzīvo vienīgi seno laiku atmiņās. 6. aprīlī, kā tas izriet no vēstules, viņš ierāmēja Paula gleznas fotogrāfiju, kurā P. Stradiņš redzams baltajā slimnīcas virsvalkā, un uzkāra to pretī savai gultai, lai “rītos un vakaros fotogrāfija būtu redzama un pagātnes laiki pārdomājami.”

1971. gada 14. augustā J. Prīmanis uzrakstīja savu pēdējo vēstuli krustdēlam Jānim Stradiņam. 1971. gada 22. novembra vakarā Pitsburgas prezbiteriāņu slimnīcā (ASV), trimdā, tālu no dzimtenes, J. Prīmanis izbeidza savas zemes gaitas.

⁶² Prīmanis J. Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijas nozīme medicīnas attīstībā Latvijā: *Acta medico-historica Rigensia*. – Vol. II (XXI). – R., 1994. – 221.–240. lpp.; Vēstule 1971. g. 14. aug.; Vīksna A. Latviešu ārsti, Latvijas armijas ārsti un Latvijas Universitātes mācību spēki, Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā studējuši, papildinājuši zināšanas, strādājuši vai aizstāvējuši disertācijas līdz 1918. gadam: *Acta medico-historica Rigensia*. – Vol. IV (XXIII). – R., 1999. – 285.–314. lpp.

Vērtējot J. Prīmaņa mūžu, laikam vislabāk stāstījumu noslēgt ar paša profesora vārdiem, veltītiem Latvijas Universitātei:

“Daudzi LU Medicīnas fakultātes darbinieki pa šiem gadiem ir mainījušies, un lielākā daļa vecāko mācību spēku ir miruši un nav vairs mūsu vidū. Tomēr ikviens no viņiem lielākā vai mazākā mērā ir pelicis roku tās veidošanā un attīstībā. Kad bija jāatstāj darba gaita, daudzi darbinieki ar dziļām skumjām no tās šķīrās un atstāja mūsu mīlo dzimteni. Dziļā pateicībā un lielā godbijībā nolieksim savas galvas un sirsnīgi pateksimies ikvienam, kas darbojies brīvās Latvijas Universitātes labā.”⁶³

The Facets of Jacob Priman's Personality and Work: Already Known or Less Known

Abstract

The Latvian anatomist and anthropologist Jacob Priman (Jēkabs Prīmanis, 1892–1971) was one of the most distinguished individuals in the world of higher medical education in Latvia in the 1920s and 1930s. In the eyes of students and society large he was (and largely remains) a legendary individual in the history of medicine and anthropology of Latvia.

In historical terms, Priman was part of the generation of Latvians born in the late 19th century (along with Pauls Stradins, Jekabs Nimanis and many others). They attended parish schools which were often far away from home. They also tried to complete a higher education at fairly prestigious universities in the Russian Empire, particularly in Tartu and St Petersburg. Priman entered the Faculty of Medicine at Tartu University in 1911, then St Petersburg War Medicine Academy in 1913. While in St Petersburg, he became a close friend of Pauls Stradins, another Latvian student at the academy, who was a bit younger than Priman.

⁶³ Prīmanis J. Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes 50 gadu gaitas (1919–1969) // LĀZA Apkārtraksts, 1969; 96: 1–4. lpp.

Next, Priman was drafted into the Russian Navy, completing his education in 1918 with much distinction. Until 1920, he was tossed around by the political circumstances of the day. Priman tried to get home, joined the Latvian army, was mobilised by the Red Army, went AWOL, joined the Latvian army again, and was relieved of duty with the rank of a captain in 1920.

In the spring of 1920, Jacob Priman became an assistant at the Institute of Anatomy at the Faculty of Medicine, University of Latvia. Between January 15, 1925 and June, 1926, he spent time at the University of Michigan at Ann Arbor in the United States as a Rockefeller Scholarship recipient. He studied histology and embryology there. Upon returning to Riga, Priman joined the teaching staff at the University of Latvia, becoming head of the department in 1928. In the field of anatomy, Priman is best known for drafting and implementing terminology for the sector. He wrote the first anatomy dictionary (*Nomina anatomica*). In the field of anthropology, he organised and directed extensive anthropological research throughout Latvia. Priman emigrated in late 1944 and arrived in the United States via Germany. Between 1948 and 1964, he taught at the University of Pittsburgh. On November 22, 1971, Jacob Priman passed away at the Presbyterian Hospital in Pittsburgh.

Rita Grāvere, *Dr. hist.*

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs

rita_gravere@inbox.lv

Jānis Vētra, *Dr. habil. med.*, profesors

Rīgas Stradiņa universitāte

janis.vetra@rsu.lv